

ZNAČAJ PRAVOSLAVNIH OBJEKATA U DALMACIJI U OČUVANJU TRADICIJE SRPSKOG STANOVNIŠTVA IZ UGLA RASELJENIH LICA

Tatjana Pivac, Univerzitet u Novom Sadu, Prirodno-matematički fakultet, Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo

Ivana Blešić, Univerzitet u Novom Sadu, Prirodno-matematički fakultet, Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo

Abstrakt

Mnogobrojni stari pravoslavni manastiri odražavaju bogatu kulturu i istoriju srpskog naroda. Predstavljaju duhovna staništa, kulturna središta i narodna zborišta. Nekada su predstavljali i bogate riznice, a danas opstaju u teškim uslovima. Istraživanje sprovedeno za potrebe ovog rada imalo je za cilj da ispita stavove raseljenih lica iz Dalmacije prema značaju verskih objekata za očuvanje tradicije srpskog stanovništva, ali i njihov značaj za razvoj turizma. Anketno istraživanje je sprovedeno od 10. do 20. jula 2017. godine na teritoriji opštine Novi Sad u kojoj živi veliki broj raseljenih lica iz Dalmacije.

Ključne reči: pravoslavni objekti, Dalmacija, srpsko stanovništvo, tradicija

Uvod

Dalmacija je smeštena na središnjem delu Jadranskog primorja, a svojim najvećim delom graniči se sa Bosnom i Hercegovinom na severu, odnosno Crnom Gorom na istoku. Dalmacija se odnosi na područje od Velebita na severu do Konavala, odnosno rta Oštro na jugu, uključujući ostrvo Pag i sva istočnojadranska ostrva jugoistočno od Kvarneričkih vrata. Dalmatinska Zagora smeštena je između primorsko-mediteranskih planina Kozjak, Vilaja i Mosor, a otuda joj potiče i ime "iza gore" - "Zagora". Prostire se u zaleđu zadarskog, šibenskog i splitskog primorja do reke Čikole. Sela su mala i depopulacijskog karaktera, baš kao i mesta Knin, Sinj, Drniš i Benkovac. Dalmacija se prostire na površini od oko 12.260 km² ili na oko 22 % površine Hrvatske.

Srbi u Dalmaciji su pre ratnih dešavanja u Hrvatskoj (1991-1995) bili veoma brojni. Prema popisu iz 1991. godine, bilo ih je 114.801, odnosno 12,06% stanovništva Dalmacije, ne računajući 1,4% Jugoslovena. Srbi su rasprostranjeni u oblastima: Ravni Kotari, Bukovica, Kninska Krajina, Drniška Krajina, Vrlička Krajina, Cetinska Krajina, Zagora, Imotska Krajina i Neretvanska oblast. Popis stanovništva u bivšoj Jugoslaviji 1991. godine je sproveden nekoliko meseci uoči rata, zbog čega je njegov značaj izuzetan. To je poslednji popis na kome su Srbi u Dalmaciji, i uopšte u Hrvatskoj, imali veliku brojnost. Najveća populacija Srba se nalazila u severnom delu Dalmacije (preko 90%), dok je daleko manji broj bio u okolini Imotskog i u oblasti Neretve (<https://www.zapadnisrbi.com/zapadni-srbi/republika-srpska-krajina/dalmacija/28-srbi-u-dalmaciji?showall=1>).

Raseljavanje iz Hrvatske

Raseljavanje se razlikuje od drugih oblika migracija jer uključuje upotrebu sile. Prisilni migranti su raseljeni usled ratnog sukoba, individualnog proganjanja ili masovnih kršenja ljudskih prava. Za razliku od ekonomskih migranata, prisilno raseljena lica nemaju izbora osim da potraže spas i zaštitu u bekstvu. Međunarodna zajednica je odavno uvidela potrebe

izbeglica za specijalnom zaštitom, kao i razvijeno međunarodno pravo koje bi trebalo da štiti njihova prava. Raseljavanje se dešava unutar jedne zemlje ili između zemalja. Lica koja su raseljena unutar svoje zemlje se nazivaju interno raseljena lica (IRL). Lica koja beže od progona ili ratnog sukoba preko međunarodno priznatih granica se nazivaju izbeglicama (Novy, 2011). Najmasovnija međunarodna migraciona kretanja unutar granica Balkana su se odnosila na stanovništvo koje je tražilo zaštitu za vreme ratnih sukoba u bivšoj Jugoslaviji. Najveći deo tih migracionih tokova se kretao od Hrvatske i Bosne i Hercegovine ka Srbiji i od Bosne i Hercegovine ka Hrvatskoj (Bonifazi, 2011). Što se tiče hronologije izbeglištva iz Hrvatske u Srbiju primetno je da je posle 1991, kada je u Srbiju izbeglo 16,2% ukupno izbeglih iz Hrvatske u Srbiju, u naredne tri godine izbeglištvo iz ove republike jenjavalo i prepolovljavalo se u svakoj narednoj godini, da bi nagli vrhunac dostiglo u toku "Olujne", oružane operacije hrvatske vojske početkom avgusta 1995, kada je pokrenuto više od polovine danas prisutnih izbeglica (54%) iz Hrvatske (Đurđev, Bubalo Živković, 2011). Između tri makro regiona Srbije najviše izbeglica iz Hrvatske u Srbiju odabralo je region Vojvodine, njih 107.105 ili 54,1%. Razlozi za takav izbor su prostorna blizina, ali i kulturna blizina jer je upravo iz istih krajeva Hrvatske 1948. godine kolonizovano 52.929 lica, te su novi progonici računali na pomoć rođaka i poznanika (Đurđev, 1995).

U opštinu Novi Sad došlo je 21.005 lica, a više od deset hiljada izbeglica došlo je još i u opštinu Beograd-Zemun, njih 15.389. Više od 5000 izbeglica došlo je u još 11 opština (Sombor, Stara Pazova, Inđija, Beograd-Novigrad, Beograd-Čukarica, Ruma, Šid, Beograd-Palilula, Subotica, Pančevo i Beograd-Voždovac), a po više od hiljadu izbeglica izabralo je još 40 opština. U te, ukupno 53 opštine, izbeglo je 201.216 lica ili 86,3% svih izbeglica iz Hrvatske. Izbeglice su registrovane u svim opštinama Centralne Srbije i Vojvodine, dok za Kosovo i Metohiju nedostaju podaci, iako je razložno pretpostaviti da su izbeglice dolazile i u neke od tih opština (Đurđev, Bubalo Živković, 2011). U Hrvatsku se vratilo svega 7% srpskog stanovništva (Novy, 2011)

Pravoslavni manastiri u Dalmaciji

Pravoslavni stanovnici u primorskim gradovima i na dalmatinskim ostrvima sreću se još u ranom srednjem veku. Bili su to uglavnom pravoslavni Grci, a kasnije u XIV, XV i XVI veku, postoje i kolonije Srba. Najstariji hramovi Srpske pravoslavne crkve u Dalmaciji datiraju iz vremena prvih seoba u te krajeve dok je, po tvrđenju episkopa Milaša, u Splitu sve do 1185. godine postojala pravoslavna crkva Uspenija Bogomaterne.

U XIV veku osnovana su tri srpska manastira: Krupa (1317), Krka (1350) i Dragović (1395), koji postaju duhovna središta, kulturna stecišta i nacionalna zborništa srpskog naroda u Dalmaciji.

[Manastir Krupa](#) nalazi se podno Velebita, blizu izvora istoimene reke. Godine 1317. započeta je gradnja najstarijeg manastira Krupe, donacijama srpskog kralja Stefana Milutina i sledeća dva Stefana Uroša III Dečanskog i Dušana Silnog. Manastir su osnovali monasi koji su izbegli iz bosanskog manastira istog imena i to je najstariji pravoslavni hram u Dalmaciji. Često je stradao u raznim najezdama, ali je uvek i obnavljan.

[Manastir Krka](#) je smešten tri i po kilometra istočno od Kistanja, u kanjonu reke Krke. Ovaj drevni manastir podigla je 1350. godine srpska princeza Jelena, sestra cara Dušana, udata za hrvatskog kneza Mladena II Šubića, posvetivši ga Sv. arhangelu Mihailu. Predanje kaže da su manastir na današnjem mestu osnovali monasi prispeli iz Svete Zemlje i to iz manastira Sv. arhistratiga Mihaila, kojeg je tamo podigao kralj Milutin. Njih je na to nagovorio ispovednik princeze Jelene, monah Ruvim. Manastir Krka je središte verskog života srpskog naroda u Dalmaciji. Godine 1615. u manastiru Sv. Arhangela Mihaila otvorena je, po nekim izvorima, prva srpska srednjoškolska ustanova, a zvala se gimnazija, tj. Bogoslovija. Sa malim

periodima prekida i promenom mesta, 1647. godine, kada su se monasi iz Krke sklonili najpre u Šibenik, pa u Zadar, pošto je zapretila turska opasnost, Krčka Bogoslovija nastavila je svoj skoro četiri veka dug rad i nakon najnovijeg rata, u izbeglištvu, u Divčibarama i Srbiju.

[Manastir Dragović](#) je podignut 1395. godine. Osnovali su ga vojnici bosanskog kralja Tvrtka I, po povratku sa Kosova. Smešten uz reku Cetinu, nedaleko Vrlike, u više navrata je doživljavao teška vremena i do sada je tri puta premeštao svoje temelje. Manastir je opustošen u najezi Turaka 1480. godine. Obnovljen je nakon dvadeset godina.

[Manastir Sveta Lazarica na dalmatinskom Kosovu](#). Zbog daljine i broja vernika davno se osećala potreba za podizanjem još jednog hrama u Kosovskoj dolini. Zalaganjem i inicijativom velikog graditelja i zaslužnog vladike Stefana Kneževića (1853—1890) počelo je 1874. godine zidanje nove crkve u selu Zvjerincu, na glavici, u Kosovu (desetak kilometara južno od Knina). Te iste godine je vladika Stefan osvetio temelje ove crkve i posvetio ih sv. Joakimu i Ani. Međutim, kada je hram bio završen, Vladika je promenio patrona i ovu crkvu posvetio Svetom Velikomučeniku Srpskom Knezu Lazaru.

[Manastir Svetog Vasilija Ostroškog Crnogorci](#). Po blagoslovu Njegovog Preosveštenstva Episkopa dalmatinskog G.G. Fotija osnovan je novi manastir u Eparhiji dalmatinskoj i to manastir Svetog Vasilija Ostroškog u selu Crnogorci pored Imotskog. Manastir je podignut 1988. godine. Ovaj manastir je peti manastir u Eparhiji dalmatinskoj i duhovni je centar Imotske krajine.

[Manastir Svete velikomučenice Nedjelje](#). Njegovo Preosveštenstvo Episkop dalmatinski G.G. Fotije služio je 17. jula 2005. godine svetu Arhijerejsku Liturgiju u zavetnom hramu Svete velikomučenice Nedjelje u Oćestovu. Tom prilikom je ovaj hram proglašen ženskim manastirrom. Tako je manastir Svete velikomučenice Nedjelje postao šesti manastir i prvi ženski manastir u Eparhiji dalmatinskoj. Ovom poznatom dalmatinskom saboru kao i proglašenju manastira Oćestova prisustvovalo je nekoliko hiljada vernika koji po tradiciji dolaze na hodo

ašće ovaj svetinji (<http://www.eparhija-dalmatinska.hr/Manastiri-L.htm>; http://www.benkovac.rs/apendix_single.php?apendix_id=54&dcontent_id=23).

Metodologija i opis istraživanja

Istraživanje stavova u odnosu na značaj verskih objekata u Dalmaciji za očuvanje tradicije srpskog naroda i njihov značaj za razvoj turizma izvršeno je od 10. do 20. jula 2017. godine ličnim anketiranjem ispitanika. Istraživanje je sprovedeno na prigodnom slučajnom uzorku u koji su bila uključena lica raseljena iz Dalmacije tokom poslednjih ratnih sukoba u Hrvatskoj. Najveći broj ispitanika je sa stalnim mestom boravka u Veterniku, Opština Novi Sad (69,8%). Dobijen je uzorak od 53 ispitanika.

Anketni upitnik je sastavljen od strane autora rada na osnovu iskustva stečenog tokom sedmogodišnjeg rada na projektu Društveni odnosi između Srba i Hrvata, nacionalni identitet i manjinska prava u pogledu evropskih integracija, broj 47024. U upitnik je uključeno 18 nezavisnih varijabli (od kojih je sedam pitanja otvorenog i 11 zatvorenog tipa) i pet zavisnih varijabli, vezanih za stavove ispitanika u odnosu na značaj verskih objekata u Dalmaciji, koje su ocenjivane na petostepenoj Likertovoj skali (od 1 - uopšte se ne slažem do 5 – u potpunosti se slažem).

Opis uzorka

Na osnovu rezultata prikazanih u Tabeli 1. zaključuje se da je ženski pol nešto više zastupljen u odnosu na muški (za 9,4% ili 5 ispitanika). Dominantna je starosna grupa od 51 do 60

godina starosti. Većina ispitanika je zaposlena (49,1%) dok je značajan i udeo nezaposlenih (32,1%), a u odnosu na prosečne mesečne prihode najbrojnija je grupa ispitanika sa niskim prihodima (43,4%). U uzorku dominiraju ispitanici sa srednjom školom (66%).

Tabela 1. Socio-demografske karakteristike ispitanika (N=53)

Varijabla	Frekvencija	%
<i>Pol</i>		
ženski	29	54,7
muški	24	45,3
<i>Starost</i>		
21-30	12	22,6
31-40	5	9,4
41-50	8	15,1
51-60	15	28,3
61-70	7	13,2
71 i više	6	11,3
<i>Mesto stalnog boravka</i>		
Veternik	37	69,8
Bilišani	1	1,9
Stanišić	2	3,8
Surčin	8	15,1
Krupa	2	3,8
Beočin	2	3,8
Novi Sad	1	1,9
<i>Zanimanje</i>		
zaposlen	26	49,1
penzioner	10	18,9
nezaposlen	17	32,1
<i>Obrazovanje</i>		
osnovna škola	7	13,2
srednja škola	35	66,0
fakultet	11	20,8
<i>Mesečni prihodi</i>		
do 200 €	23	43,4
201-400 €	16	30,2
401-600 €	12	22,6
601-800 €	1	1,9
801-1000 €	1	1,9

Najveći broj anketiranih je pre rata živeo u Krupi, opština Obrovac (39,6%). Takođe, sa teritorije opštine Obrovac su i ispitanici koji su živeli u mestima Golubić, Bilišani, Žegar i Muškovci (Tabela 2). Dva ispitanika su sa stalnim mestom boravka u Krupi i jedan u Bilišanima.

Tabela 2. U kom mestu ste živeli pre nego što se doselili u Srbiju?

	Frekvencija	%
Golubić	4	7,5
Bilišani	2	3,8
Ervenik	2	3,8
Benkovac	3	5,7
Gračac	9	17,0

Krupa	21	39,6
Muškovci	1	1,9
Žegar	4	7,5
Obrovac	2	3,8
Zadar	1	1,9
Knin	1	1,9
Živi u Dalmaciji	3	5,7
Total	53	100,0

Na pitanje *Da li se neko od Vaših rođaka/prijatelja vratio u Hrvatsku posle rata*, potvrdno je odgovorilo 52 od 53 ispitanika. Većina ispitanika (28,3%) je odgovorila da zna do 50 povratnika, dok su 4 osobe (dve iz Bilišana i dve iz Krupe) odgovorile su da znaju oko 100 ljudi koji su se posle ratnih sukoba vratili u Hrvatsku.

Tabela 3. Broj osoba za koje ispitanici znaju da su se vratili u Hrvatsku

		Frekvencija	%
Validni odgovori	do 5	12	22,6
	do 10	12	22,6
	do 20	9	17,0
	do 50	15	28,3
	do 100	4	7,5
	Total	52	98,1
Bez odgovora		1	1,9
Total		53	100,0

Iz Tabele 4. zaključuje se da najveći broj ispitanika u Dalmaciju odlazi jednom godišnje (32,1%) ili ređe (28,3%). Na pitanje u kom periodu godine najčešće odlazite u Dalmaciju, 79,2% je odgovorilo tokom letnjeg perioda.

Tabela 4. Koliko često odlazite u mesto u kojem ste živeli u Hrvatskoj?

	Frekvencija	%
više puta godišnje	15	28,3
jednom godišnje	17	32,1
jednom u dve godine	14	26,4
ne idem	3	5,7
živim u Dalmaciji	3	5,7
jednom u 10 godina	1	1,9

Od 53 anketiranih njih 37 (69,8%) je posećivalo verske objekte u Dalmaciji pre ratnih dešavanja, a 34 (64,2%) ih posećuje i nakon toga, što ukazuje da većina ispitanika koja je posećivala verske objekte ranije, nastavlja da ih posećuje i nakon raseljavanja iz Dalmacije. Ispitanici najčešće posećuju manastir Krupa i manastir Krka. Takođe, mali procenat posećuje i crkve Svetog Jovana i Svetog Lazara. Verske događaje Veliku Gospojinu, koja se proslavlja 28. avgusta u manastiru Krupa i Preobraženje 19. avgusta u manastiru Krka, posećuje 47,2% anketiranih.

Tabela 5. Verski objekti u Dalmaciji koje ispitanici posećuju ili su posećivali pre rata

	Naziv verskog objekta	Frekvencija	%
Validni odgovori	Manastir Krupa	23	43,4
	Manastir Krupa i crkva Svetog Lazara	2	3,8
	Manastir Krka	4	7,5
	Crkve Svetog Jovana i Svetog Lazara	3	5,7
	Manastiri Krupa i Krka	11	20,8
	Total	43	81,1
Bez odgovora		10	18,9
Total		53	100,0

Podrška Pravoslavne crkve u periodu poslednjeg rata u Hrvatskoj i nakon toga bila je značajna za samo 4 ispitanika, dok se njih 18 izjasnilo da im je delimično značila. Četrnaest ispitanika se izjasnilo da im je crkva pružala duhovnu i/ili materijalnu pomoć, dok osam nije dalo odgovor na pitanje koju vrstu pomoći i podrške su imali.

Tabala 6. Koliko Vam je značila podrška Pravoslavne crkve u periodu poslednjeg rata u Hrvatskoj i nakon Vašeg odlaska iz Hrvatske?

	Frekvencija	%
uopšte nije	31	58,5
delimično	18	34,0
veoma	4	7,5

Visoke vrednosti ocena za pet pitanja (Tabela 7) ukazuju da su ispitanici svesni značaja koji verski objekti u Dalmaciji imaju za razvoj turizma i očuvanje srpske tradicije i kulture. Vrednosti aritmetičkih sredina su se kretale od 4,3962 (Verski objekti u Dalmaciji su posećeni od strane turista) do 4,9811 (Verski objekti u Dalmaciji su značajni za očuvanje tradicije i Verski objekti u Dalmaciji su centri srpske tradicije i kulture). Standardne devijacije ne prelaze vrednost 1 i kreću se u rasponu od 0,13736 do 0,88447.

Tabala 7. Deskriptivna statistika za pitanja koja se odnose na značaj verskih objekata u Dalmaciji za razvoj turizma

Pitanja	N	Minimalna ocena	Maksimalna ocena	Aritmetička sredina	Std. Devijacija
Verski objekti u Dalmaciji imaju kulturnu i istorijsku vrednost.	53	3,00	5,00	4,9434	,30478
Verski objekti u Dalmaciji imaju značaj za razvoj turizma.	53	3,00	5,00	4,5660	,72083
Verski objekti u Dalmaciji su posećeni	53	3,00	5,00	4,3962	,88447

od strane turista.					
Verski objekti u Dalmaciji su značajni za očuvanje tradicije srpskog stanovništva.	53	4,00	5,00	4,9811	,13736
Verski objekti u Dalmaciji su centri srpske tradicije i kulture.	53	4,00	5,00	4,9811	,13736
Valid N (listwise)	53				

Značajnost razlike u odgovorima ispitanika testirana je primenom jednosmerne analize varijanse ANOVA. Dobijeni rezultati ukazuju da ispitanici stariji od 70 godina daju statistički značajno niže ocene kod pitanja *Verski objekti u Dalmaciji imaju značaj za razvoj turizma* i *Verski objekti u Dalmaciji su posećeni od strane turista* u odnosu na ostale starosne grupe ($p < 0,05$). Ovo su ujedno pitanja sa najnižim vrednostima aritmetičkih sredina i najvišim standardnim devijacijama.

	grupa 1 21-30	grupa 2 31-40	grupa 3 41-50	grupa 4 51-60	grupa 5 61-70	grupa 6 71 i više	F	LSD post hoc
Verski objekti u Dalmaciji imaju značaj za razvoj turizma.	4,9167	4,8000	4,5000	4,6000	4,5714	3,6667	3,072*	6<1,2,3,4,5
Verski objekti u Dalmaciji su posećeni od strane turista.	4,8333	4,6000	4,2500	4,4667	4,4286	3,3333	2,877*	6<1,2,3,4,5

Tabela 8. Analiza varijanse ANOVA u odnosu na starost ispitanika

* $p < 0,05$

Zaključak

Mora se puno toga *promeniti i u samim ljudima* da bi se stvarao trajni i pravedan mir, ili bar stanje u kome nema stravičnih ratova. U tom smislu, poučne su reči R. Bigovića, koji, imajući na umu sadašnje prilike na području doskorašnje “velike” Jugoslavije, kaže: “Treba mnogo napora da *nametnuti mir* postane *prihvaćani mir*. Treba mnogo dobre volje, truda i ljubavi, da se *prinudne* multietničke i multikonfesionalne zajednice transformišu u slobodna i dobrovoljna, demokratska, pluraristička društva. Ljude treba ‘deprogramirati’ od rata, lažnih vrednosti, lažnih religija, i ‘programirati’ im svest koja bi prihvatila da je ljudska ličnost najveća vrednost na ovome svetu, a ne država, nacija, partija i tome slično” (Bigović, 2005). Lepa je i poetizovana misao Isidore Sekulić da “(...) samo kultura spaja ljude, države i narode, sve ostalo ih razdvaja, kulturni dodiri su sreća ljudi (...)”. Ali, toj se misli danas mora dodati nešto važno. U vremenu globalizacije, koja, svakako, donekle donosi produbljivanje i širenje kulturnih veza među ljudima, narodima i zemljama, sve više se javlja i drugačiji proces – nametanje određenih obrazaca kulture.

Kao rezultat istraživanja došlo se do zaključka da raseljena lica posećuju verske objekte u Dalmaciji, pre svega dva najpoznatija manastira Krku i Krupu, ali ne u značajnoj meri. Značaj ovih objekata u pogledu kulturno istorijske vrednosti, kao i centara očuvanja tradicije i kulture srpskog stanovništva su veoma visoko ocenjeni, dok u nešto nižoj meri je ocenjena konstatacija da su verski objekti posećeni od strane turista.

Zahvalnost

Ovo istraživanje je deo rezultata republičkog projekta Ministarstva obrazovanja, nauke i tehnološkog razvoja: "Društveni odnosi između Srba i Hrvata, nacionalni identitet i manjinska prava posmatrana kroz evropske integracije", broj 47024 i projekta Pokrajinskog sekretarijata za visoko obrazovanje i naučnoistraživačku delatnost: "Etičke grupe u Vojvodini u 21.veku-stanje i perspektive održivosti" broj 114-451-2539/2016-02.

Literatura:

Bigović, R. (2005): Spektakularnost zla, Književnost, br, 3, str. 6.

Bonifazi, C. (2011): Međunarodne migracije na Balkanu od kraja Hladnog rata: Opšti pregled, Migracije, krize i ratni sukobi na Balkanu s kraja 20. veka, Društvo demografa Srbije, DémoBalk

Hovy, B. (2011): Koliko ih je napustilo zemlju? Raseljavanje građana bivše Jugoslavije, Migracije, krize i ratni sukobi na Balkanu s kraja 20. veka, Društvo demografa Srbije, DémoBalk

Đurđev, B., Bubalo-Živković, M. (2011): Migraciona kretanja na relaciji Hrvatska–Srbija tokom 1990-ih godina i njihovi efekti na populacionu dinamiku i etničku strukturu stanovništva područja odseljavanja i doseljavanja, Migracije, krize i ratni sukobi na Balkanu s kraja 20. veka, Društvo demografa Srbije, DémoBalk

Đurđev, B. (1995): Posleratno naseljavanje Vojvodine (Novi Sad: Matica srpska).

<https://www.zapadnisrbi.com/zapadni-srbi/republika-srpska-krajina/dalmacija/28-srbi-u-dalmaciji?showall=1>

<http://www.eparhija-dalmatinska.hr/Manastiri-L.htm>

http://www.benkovac.rs/apendix_single.php?apendix_id=54&dcontent_id=23